

FIGYELŐ

Poliglot magyarázó szótárak szerepe a szakirodalmi tájékozódásban. A szakirodalom és ennek keretében elsősorban a fizika, kémia és a műszaki tudományok irodalmának rendkívül gyors ütemű fejlődése során bevezetett gyors tájékozódást lehetővé tevő módszerek jelentősége — mint ismeretes — az érdeklődés legelső vonalába került. Elsőrendű probléma lett a szakirodalmi tájékozódás gazdaságosságának kérdése is. A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencia (I. Magy. Könyvszle. 1959. 4. sz.) Washingtonban 1959 novemberében megtartott ülésein többek között 1500 vegyész-kutató munkaidejének megoszlását vizsgálva megállapították, hogy míg tisztán a kutatómunkára az idő 36%-a esett, addig ehhez való irodalmi adatszerzés az idő 49,8%-át igényelte. Ezek az adatok azért is olyan figyelemre méltók, mert már a „forradalmi technika”, a gépesített dokumentáció korából valók. Rendkívüli fontossággal bírna tehát az irodalmi adatszerzés munkaigényes folyamatára fordított idő megrövidítése.

Minden tudományos munka első lépése, minden kutatás alapfeltétele, a szakirodalom feltárása, de soha nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legszakzszerűbb bibliográfiák és a gépi dokumentáció minden adatát is a kutatónak egyedül, saját egyéni szempontjai szerint kell megszűrnie, valamint saját magának kell válogatnia az irodalom minden területén. A könyvtári és dokumentációs tájékoztató szolgáltatások csak az irányítás és útmutatás funkcióját tölthetik be. A kutatónak minden problémát több irányból, több szempont szerint kell megközelítenie, ezért kell a témát felbontani, a határterületeket megállapítani, a terminológiát tisztázni és szabatos tárgyszavakba rögzített kutatási tervet felállítani minden szükséges nyelven. Ismeretes, hogy a tudományos irodalomnak több, mint 50%-a olyan nyelveken jelenik meg, melyet a tudósok és szakemberek nem értenek. E téren nagy haladást jelentenek a többnyelvű szakszótárak mellett a sokféle nyelvű irodalmat *egy bizonyos nyelven* kivonatoló, ún. referáló lapok és referáló kiadványok könyv- vagy kartotékformában (pl. *Engineering Index, Műszaki Figyelőszolgálat* stb.) a többnyelvű rezümék, a folyóiratok többnyelvű tartalomjegyzékei stb. Ismeretesek azok az úgyszólván permanens vitát kiváltó nehézségek, melyek már a nemzeti nyelveken belül is és még fokozottabb mértékben nemzetközi vonatkozásban merülnek föl a terminológia és nomenklatúra tisztázása terén. Mindaddig, amíg a UNESCO kebelében felállított Tiszta és Alkalmazott Tudományok terminológiai és dokumentációs bizottságának (nemzetközileg ismert angol elnevezésének rövidítése IACDocTerPAS) irányítása mellett a szükséges koordináció meg nem történik — ez még hosszú évtizedekig is elhúzódhat —, a kutatónak állandó küzdelmet kell folytatnia az említett nehézségekkel. De nemcsak a kutató, a könyvtári feldolgozó munka és főleg a katalógusszerkesztő érzi a poliglot szótárnak rendkívüli jelentőségét.

A többnyelvű magyarázó szakszótáraknak őse az *Ambrosius Calepinus* 7 nyelvű magyarázó szótára (1502), mely később 10, majd 1585. évi kiadásában (Lyon) *Dic-*

tionarium Undecim Linguarum címmel: a latin, héber, görög, francia, olasz, német, belga, spanyol, lengyel, magyar, angol nyelvek közötti kapcsolatot teremtette meg *magyarázó* szótár jelleggel. E téren ilyen nagyszabású formában napjainkig sem történt kezdeményezés. A magyarázó szótárak nemzetközi jellegét eredményesen képviselték a képes értelmező szótárak, mint pl. a DUDEN *Bildwörterbuch* rendszerű művek vagy *Illustrierte Technische Wörterbücher*. Bearbeitet K. Deinhardt-A. SCHLOMANN. 1—16. Bd. München—Berlin, Oldenburg 1906—1925, újabban HANDY *Technical Dictionary in 8 languages*. London, „Disce” 1949. stb. A többnyelvű tudományos és műszaki szótárak teljességre jogosan igényt tartó bibliográfiáját: *Bibliography of interlingual scientific and technical dictionaries*.—*Bibliographie de dictionnaires scientifiques et techniques multilingues* (3. éd. enl.) Paris, UNESCO, 1953, követő időszakban ki kell emelnem a következő többkötetes műveket: *Elsevier's Multilingual Dictionaries* Amsterdam, Elsevier, 1955—1959 között megjelent 22 kötetét, melyeknek mindegyike a műszaki tudományok más-más területét öleli fel és váltakozva 4—10 nyelvű, az angol/amerikai alapnyelvben *magyarázó* szótárt adnak, *Glossaria Interpretum*- a *Series of Multilingual Glossaries* Amsterdam, Elsevier 16 kötetét és saját kiadványunkat: a magyar alapnyelvben *magyarázó* 4 nyelvű szótár eddig megjelent 5 kötetét, *Műszaki Értelmező Szótár* B. Terra, 1958, mely folyamatosan megjelenő köteteiben (általában 1200 magyar címszót tartalmazva egyenként) a műszaki tudományok minden területét fel kívánja ölelni.

A mai kor igényeinek, a fogalmak rohamos szaporodásának olyan kartoték-formában szerkesztett szótár felelne meg, mely elméletileg tetszés szerinti számú nyelvet ölelhetne fel és egyetlen összekötő kapocs egy *szám* útján töltené be a minden nyelven egyformán érthető *magyarázó* szakszótár funkcióját. Ez a szám egy *DK* szám is lehet, sőt ennek a rendszernek széleskörű és nemzetközi elterjedtségére való tekintettel egyenesen kívánatos is, hogy az legyen. Azokban az esetekben, amikor a szakterminológia tisztázott, e módszer bevezetésének nincs akadálya, a tisztázásra szoruló terminológia- és nomenkláturaproblémákat pedig a nemzetközi szaksajtó orgánumok hasábjain lehetne folyamatosan megvitatni, illetőleg véglegesen tisztázni. Ez a kartotékszótár egy olyan *tárgymutató* is, melyben bármilyen terminológia alapján megtalálható az illető tárgyszó adekvátja az összes kívánt nyelveken, tehát egyértelmű szabatosséggal állítható fel bármely kutatási terv az összes kívánt nyelveken. Az ilyen számalapú többnyelvű *magyarázó* szakszótárt az illető nyelvi tárgyszó kiemelésével és betűrendbe sorolásával a könyvtárosok tárgyszókatálógusként is használhatnák. Így zsugorodna egyszerre szerkesztési feladattá egy nagy szaktudást és körültekintést igénylő könyvtári feladat: a szak-katalógus tárgymutatójának és a tárgy- és címszókatálógusoknak elkészítése. A számalapú szakszótár többoldalú hasznosíthatóságát Hollerith vagy egyéb lyukkártyarendszer alkalmazásával lehetne fokozni és mechanográfiai sokszorosításra alkalmassá tenni. Ha tekintetbe vesszük, hogy a német *DK* teljes kiadásának tárgymutatója kereken 150 000 tárgyszót ölel fel, mely a kémiai tárgyszók többoldalú kiegészítésével 200 000-re becsülhető, úgy hozzávetőleg ilyen tárgyszókatálógus cédulaanyagának tárolására kb 200 kartotékfiókra lenne szükség, abban az esetben, ha minden tárgyszó egy szabvány méretű papír- vagy műanyag cédulára kerülne. Terjedelménél fogva — ilyen kivitelben — ezt a számalapú kartotékszótárt és tárgymutatót csak nagy intézmények, könyvtárak és dokumentációs szervek használhatnák. Közhasználat céljára 10 db cédulát lehetne egy 21 × 30 cm méretű lapra fényképezni (pl. az *Indexbücher der Technik* példájára). A lapok anyaga átrajzoló papír (»pauz-papír») is lehetne, így minden könyvtár és intézmény olcsón és könnyen házilag készíthetne tetszőleges számban minden egyes céduláról fénymásolatokat. Ilyen kivitelben a terjedelem már lényegesen lecsökkenne, mivel 100 lap = 1000 cédula = 6 cm vastagságot alapul véve 200 000 tárgyszócédula összesen mintegy 1,2 fm helyet igényelne, a szükséges spirál kötésekkel együtt tehát 1,5 fm

polcon elhelyezhető volna. A kartotékszótár anyagának könnyen használható és kis helyet igénylő alakban való tárolásának egyéb módzataival itt nem foglalkozom, mert annak megoldása a mai foto- és nyomdatechnikai adottságok mellett már nem jelent nehézséget. Összehasonlítás végett néhány hazai adatot közlök: az *Angol—Magyar Műszaki Szótár*, mely 21×30 cm formátumú 5 cm vastag kötetből áll, 190 000 szótári adatot (kb. 150 000 tárgyszó), a *Német—Magyar Műszaki Szótár* azonos formátumú, 6 cm vastag kötetben 200 000 szótári adatot (kb. 155 000 tárgyszó) közöl. — A fentiekben részletezett számalapú poliglot szakszótár a mai adottságok mellett 14 nyelvet ölelne fel és 30 kötet 2 nyelvű szótár helyén lehetne tárolni.

FARKASNÉ TAUBER MÁRTA

A kéziratgyűjtemények új típusai. (Levéltár, kéziratár, irodalmi levéltár.) A szakemberek előtt ismeretes az a vita, amely bizonyos kéziratanyagok hovatarozása kérdésében levéltárak és kéziratárak között már régebben fölmerült és mind a mai napig nem vezetett döntő elvi megoldásra. Időközben új típusú kéziratlelőhelyek alakultak ki, amelyek részben tudatosan, részben szerves fejlődésük következtében térnek el a régi értelemben vett levéltáraktól és kéziratáraktól, és a gyűjtőkör tekintetében fölmerült kérdések egy részét megoldják.

Elsősorban az irodalmi levéltárakra gondolunk, de vannak és már régebben is voltak más, különböző típusú kéziratlelőhelyek, amelyek átmenetet képviseltek levéltár és kéziratár között, aszerint, hogy milyen jellegű anyagokat őriztek. Nagy általánosságban elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy állami szervek hivatalos működése során létrejött iratanyag (oklevelek, akták stb.) levéltárba, a könyvtárak anyagát kiegészítő kéziratkötetek pedig az e könyvtárak mellett létesült kéziratárakba tartoznak. Az összefüggő nagyobb személyi, családi hagyatékok azonban sokszor adtak okot gyűjtőköri vitára kéziratár és levéltár között; ezek ugyanis feldolgozási módszer szempontjából inkább levéltárba, tárgyuknál fogva azonban gyakran — különösen ha írói, költői, publicisztikai hagyatékról van szó — inkább kéziratárba tartoznak. Egyes külföldi kézirat-őrző helyek ezt a kérdést úgy oldották meg már régebben is, hogy kéziratáron belül megkülönböztették az önálló kéziratok és a kéziratgyűjtemények (hagyatékok) csoportját.¹ Máshol viszont az irodalmi hagyatékok őrzésére külön intézményeket létesítettek, így pl. Csehszlovákiában Prágában és Turócszentmártonban egy-egy nagy irodalmi levéltár gyűjti és őrzi a cseh, ill. a szlovák írók és költők hagyatékait.² Ugyancsak irodalmi levéltár a weimari Goethe- und Schiller-Archiv³ is, amely mint ilyen, nem új intézmény, hanem klasszikus hagyományokból kiinduló szerves fejlődés hozta létre. GOETHE ugyanis nagy gondot fordított kézíratainak, levelezésének megőrzésére és ő maga rendezte is ezeket. Szerencsés körülmények folytán ez az egész kézirat anyag fönmaradt, de a gyűjtemény GOETHE halála után is egyre gyarapodott. Egyik legjelentősebb gyarapodás az volt, amikor 1889-ben SCHILLER leszármazottai a SCHILLER-hagyatékknak addig Greifenstein-ban őrzött részét is a weimari GOETHE-gyűjteményben helyezték el. Ez a körülmény érthető módon nagy vonzó-

¹ Vö. WILSON—TAUBER: *The university Library*. Chicago, 1948. 2. kiad., valamint SHARP: *Cataloguing*. London, 1948. c. munkákban a kéziratanyagra vonatkozó részeket.

² CSAPODI Cs.: *Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában*. Magy. Könyvszle. 1958. 367—374. l.

³ A Goethe- und Schiller-Archivra nézve l. K.-H. HAHN: *Aus der Arbeit des Goethe- und Schiller-Archivs im Schillerjahr*. (Schiller in unserer Zeit.) Weimar, 1955. (229—235. l.) H. J. SCHRECKENBACH: *Die Verzeichnung der Bestände im Goethe- und Schiller-Archiv*. Der Archivar. 1956. K.-H. HAHN: *Bestandverzeichnis*. Weimar. (Kéziratban)

erőt gyakorolt más írókra, illetve ezek leszármazottaira, úgyhogy ma Weimarban az egyik legnagyobb német irodalmi levéltár van kialakulóban. Mintegy 60 írói hagyatékot őriznek már itt, kb. 600 személyre vonatkozó irattal. A kéziratgyűjtemények száma hozzávetőlegesen 6—800 000.⁴

E hatalmas német irodalmi és kultúrtörténeti forrásanyag katalogizálása és tudományos feltárása azonban részben a levéltári jelleg következtében, részben technikai okokból ma még nem kielégítő. Ugyanis 1885-ben, GOETHE utolsó unokájának végrendelete értelmében, a GOETHE-hagyaték hozzáférhetővé vált az általános tudományos kutatás számára; de sem ekkor mindjárt, sem a későbbi időkben, nem került sor az állomány szisztematikus feldolgozására, katalogizálására. A levéltári kezelés irányát eleinte csupán a készülő nagy *Goethe-életrajz* és a GOETHE műveiből készülő kritikai kiadás szempontjai szabták meg. Az anyagnak semmiféle raktári jelzete nem volt, a kutatók hosszú időn át csupán az anyag gondozásával megbízott szakemberek ismereteire, emlékeztére voltak utalva. Csak néhány évvel ezelőtt, 1954-ben, kezdtek meg a rendezési és anyagfeltáró munkálatokat. Először rövid leírást készítenek az egész állományról, majd a munka második fázisában ezt részletekbe menő adatokkal ki fogják egészíteni^{4a}. A teljes anyag jegyzékbevétele 1962-re készülhet el, de már sajtókészen áll az eddig jegyzékbevett anyag állománynaplója. Az állománynapló feltünteteti az anyagot őrző szekrény számát, ezen belül a kéziratcsomó megjelölését, a kézirat tartalmát kifejező címet, a darab, ill. lapszámot és mindezekon kívül még az írásra vonatkozó megjegyzést (autográf, másolat stb).

Amint az eddig elmondottakból látszik, a weimari Goethe- und Schiller-Archiv kezdettől fogva irodalmi levéltárnak indult és ezt a jelleget ma fokozottan magán viseli. Kialakulásához a már ismertett körülményeken kívül nagymértékben hozzájárult az is, hogy a német szakirodalom a múlt század végétől kezdve, de különösen a legutóbbi években több ízben foglalkozott az irodalmi levéltárak elvi kérdéseivel.

Wilhelm DILTHEY volt az első, aki 1889-ben, egy később nyomtatásban is megjelent előadásban,⁵ néhány héttel a SCHILLER-hagyaték egy részének már említett, Weimarban való elhelyezése előtt foglalkozott az irodalmi levéltárak létesítésének gondolatával, és rámutatott Weimarra, mint egy e célra igen alkalmas központra. DILTHEY ebből az alkalomból kiemelte a kéziratok különleges forrásértékét; azt, hogy az írók nyomtatásban megjelent műveinek analízise önmagában csak föltevéseket tesz lehetővé, míg a kéziratok — levelek, följegyzések, tervek — bizonyítékokat adnak és bepillantást engednek az író műhelytitkaiba. Az írói hagyatékok összegyűjtését és anyaguk felhasználását a természettudományos kutatás módszereihez hasonlítja és hivatkozik rá, hogy a tudományos egzaktság is azt kívánja, hogy minél közvetlenebbül megismerjük kutatásunk tárgyát.

Az összegyűjtött írói hagyatékok megőrzésére könyvtáraktól és állami hivatalos aktákat őrző levéltáraktól független intézmények, irodalmi levéltárak létesítését javasolja. Szükségesnek tartja a különböző lelőhelyeken szétszórva őrzött kéziratok hagyatékok egyesítését, és amennyiben erre nincs lehetőség, a még bárhol meglevő anyag

⁴ A számbeli adatok K.-H. HAHNNnak, a Goethe- und Schiller-Archiv vezetőjének szóbeli közlésein alapulnak.

^{4a} Itt említjük meg, hogy a Goethe- und Schiller-Archiv magyar vonatkozású anyagából szemelvényeket közöl VAJDA György Mihály a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1959. évi XV. kötete 221—237. lapjain.

⁵ W. DILTHEY: *Archive für Literatur*. Deutsche Rundschau. 1889. 360—375 l. Az irodalmi levéltárakra nézve vö. még: W. FLACH: *Literaturarchive*. Archivmitteilungen. 1955. Heft 4. S. 4—10. W. HOFFMANN: *Bibliothek-Archiv-Literaturarchiv*. Der Archivar. 1956. E. BEUTLER: *Die literarhistorischen Museen und Archive*. Hamburg, é. n. (Klny. a Forschungsinstitute, ihre Geschichte, Organisation und Ziele c. műből.)

regisztrálását. DILTHEY ezzel tulajdonképpen a kéziratok központi nyilvántartásának gondolatát veti föl. A múlt század végi hivatalos német közvélemény nem fogadta kedvezően DILTHEY javaslatait,⁶ többek között azzal a teljesen elfogadhatatlan indokolással, hogy az irodalmi hagyatékok levéltárakban való egyesítése felesleges, mert ha az irodalomtörténészek minden forrásanyagot együtt, egy helyen megtalálnak, akkor nem lesz többé szükség tudományos kutatómunkára.

Bár DILTHEY eszméi ezen a téren a maguk idején csekély visszhangra találtak, mégis 1891-ben Berlinben egy Literaturarchiv-Gesellschaft létesült azzal a céllal, hogy tulajdon- vagy letétként megszerezze az írók hagyatékait. Az azóta is folyamatosan gyűjtött anyag ma a német tudományos akadémia (Deutsche Akademie der Wissenschaften) fennhatósága alatt áll.

A kéziratok anyag és főleg az irodalmi hagyatékok nagyobb arányú rendszeres begyűjtése és az ezzel kapcsolatos egyéb kérdések német nyelvterületen a legutóbbi években újra aktuálissá váltak, erre mutat az is, hogy újabban a szakirodalom is többször foglalkozik ezekkel a problémákkal.

Az, hogy hagyatékot nemcsak levéltárak, hanem kéziratárak is őrizhetnek és hogy a kéziratárak is provenienciá szerinti tartják együtt és dolgozzák fel ezeket, egészen természetes. A gyűjtőkori elhatárolás tekintetében pedig az a szakirodalomból kitűnő, általánosan elfogadott álláspont, hogy az irodalmi vonatkozású hagyatékok, kéziratgyűjtemények, minthogy ezek általában a könyvtárak anyagának kiegészítői, a könyvtárak mellett működő kéziratárakba, míg viszont a politikusok, államférfiak, diplomaták, katonák kéziratjai az állami levéltárakba valók, minthogy az utóbbiak működésével kapcsolatos hivatalos iratanyag is ott található.⁷ Határesetek természetesen előfordulnak: ilyenkor a fontosabb szempont javára kell dönten.

Az irodalmi levéltárakban és a kéziratárakon belül is provenienciá szerinti együtt-tartott hagyatékok feldolgozásánál természetesen levéltári, ill. levéltárban szokásos feldolgozási módszereket alkalmaznak. Az erre vonatkozó szakirodalom⁸ külön ki is emeli, hogy az irodalmi hagyatékot, ha könyvtárakban, ill. kéziratárakban vannak is elhelyezve, nem kéziratári vagy könyvtári rendszerek mintájára kell feldolgozni, hanem a levéltári anyagoknál bevált módot kell követni. Ehhez tartozik elsősorban a zárt provenienciá helyreállítása, ezért minden alkalmat meg kell ragadni egy-egy szétszóródott hagyatékok egyesítésére. A jelzetadásnak is levéltári szokás szerint kell történni. Egy-egy zárt hagyatékon belül az irodalom az anyag elrendezéséhez — a meglévő eredeti összefüggések megtartása mellett — a következő csoportosítást ajánlja:⁹

1. A költő v. író művei, fejlődési sorrend vagy műfajok szerint.
2. Levelek, ill. levelezés; időrend szerint vagy a levélírók betűrendjében, vagy levelezések szerint — az anyag belső természetétől függően.
3. Naplók, életrajzot kiegészítő följegyzések, iratok.
4. Hivatalos, üzleti iratok, számlák stb.

A legtöbb hagyatéknál előfordul egyéb anyagokra nézve, amelyek nem kéziratok — mint fényképek, könyvek stb. — azt ajánlják, hogy ezeket az irodalmi levéltártól elkülönítve kell felállítani, ami nem tekinthető feltétlenül követendő példának, illetve csak abban az esetben helyeselhető, ha nem jelenti egyszersmind a katalógusban való elkülönítést is.

⁶ A. LANGGUTH: *Zur Frage der „Archive für Literatur“*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1889. 425—446. l.

⁷ Vö. W. HOFFMANN i. m.

⁸ Vö. W. FLACH i. m.

⁹ Vö. W. FLACH i. m.

Ami a különböző hagyatékok raktári elhelyezésének sorrendjét illeti, Weimarban és a berlini Staatsbibliothek kéziratárának raktárában is az anyagot tartalmazó dobozok a betűrendes elrendezés elvét követik. Ennek az elrendezési módnak az a hátránya, hogy valahányszor újabb hagyatékot vagy egy-egy meglevő hagyatékhoz kiegészítést szereznek be, a közbeiktatáskor az anyagot költöztetni kell; ezért a munkáért azonban bőséges kárpótlást nyújt, hogy így az anyag kikeresése a raktárból teljesen egyszerű. Az anyag állandó közbeiktatása csak az olyan könyvtáraknak, ill. kéziratáraknak ad problémát, ahol kevés a hely. De végeredményben, ha az egyes hagyatékok nem betűrendben, hanem a beérkezés egymásutánjában követik egymást, helyre akkor is szükség van, sőt ugyanannyi helyre van szükség, mintha a közbeiktatási rendszert követik.

A nagyobb vagy kisebb terjedelmű hagyatékok mellett természetesen vannak olyan kéziratok — egy vagy több darab —, amelyet vagy amelyeket nem lehet hagyatéknak tekinteni és mint ilyeneket feldolgozni. A raktárban is elkülönítve és nem a hagyatékok között kell őket elhelyezni. Vannak azonkívül — főleg magángyűjtők szorgalmas anyaggyűjtéséből létrejött autográfgyűjtemények — amelyeknek mint ilyeneknek együtt tartását indokolja, hogy autográfia megállapításánál, felvilágosításoknál igen jól használhatók.

Általános szabályként vonhatjuk le tehát azt az eddig említett külföldi példákból, hogy minden kéziratot anyagnak ott van a legmegfelelőbb őrzőhelye, ahol a kutatás számára hozzáférhető, s hogy a feldolgozási és raktározási módszereknek is lehetőleg arra kell törekedni, hogy a szervesen kialakult gyűjteményeket ne bontsák meg. Ahol viszont szétszórt, hiányos anyagról vagy gyűjtemény-részlegekről van szó, ott a jó katalógusok azok, amelyek legjobban útbaigazítanak. A kéziratok, kéziratok hagyatékok központi katalógusának gondolata is egyre inkább előtérbe kerül. Rövidesen meg fog jelenni egy kiadvány, amely a Német Demokratikus Köztársaság különböző intézményeiben található hagyatékok ismertetését fogja tartalmazni.¹⁰ A két-kötetes kiadvány első részében a nagyobb tudományos könyvtárakban, második kötetében a városi, intézeti és szakkönyvtárakban található hagyatékokat fogják ismertetni. A kiadvány fő célja az lesz, hogy az egyes hagyatékok lelőhelyéről és anyagáról tájékoztatást adjon.

Ugyanakkor a Weimarban a Goethe-und Schiller-Archív-ról a közeljövőben megjelenő és már említett ismertető leltár bevezetésében szó van arról, hogy az 1934-ben megjelent FRELS-féle *Deutsche Dichterhandschriften* c. munka mintájára és folytatásaként, okvetlenül szükséges a német írók kézíratainak központi nyilvántartása.

Fölmerül a kérdés, mi a helyzet nálunk a megfelelő területen? Hasonlóságot legfeljebb abban láthatunk, hogy van bizonyos fejlődésre való törekvés, különösen nagyobb kéziratáraink részéről, az anyag begyűjtése, proveniencia szerinti együtt tartása, az egységes szempontok szerinti katalogizálás és a kéziratok központi címjegyzékének megvalósítása tekintetében. Irodalmi levéltárak létesítéséről viszont eddig nálunk még nem volt szó, de nem is szükséges mindenben a külföldi példákat követni, ha adódik más, megfelelő megoldás.

Két nagy kéziratárunk, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára már kialakította a maga sajátos gyűjtőkörét, amelyben látszólag vannak ugyan átfedések, de ezek rendszerint a két intézmény sajátos hagyományaira vezethetők vissza. Így az Országos Széchényi Könyvtár elsősorban

¹⁰ O. WENIG: *Zur Erschliessung der Nachlässe in den wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR sowie im Archiv der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1959. 1—8. l.

irodalmi, irodalomtörténeti kéziratokat, hagyatékokat gyűjt, de gyűjt egyúttal minden olyan kéziratot is, amely a tár korábbi rétegeivel valamiféle kapcsolatban van vagy azt kiegészíti. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára elsősorban akadémikusok, tudósok hagyatékait gyűjti, de gyűjti különösképpen ARANY János kézirateit is, mivel személy szerinti kapcsolatai révén itt van a helyük. Sok esetben mindkét intézmény részéről figyelembe kell venni a kézirat anyag tulajdonosainak azt a kívánságát, hogy melyik kéziratárnak juttatják szívesebben a birtokukban levő anyagot.

Egy harmadik kézirat-gyűjtő hely nálunk a nemrégiben létesült Petőfi Irodalmi Múzeum, amely eredetileg csak PETŐFI-, JÓZSEF Attila- és ADY-anyagot gyűjtött, ma azonban már egyéb kéziratokat is vásárol és őriz. Ennek a körülménynek vannak hátrányai, éppen a modern és mindenütt hangoztatott proveniencia-elv szempontjából, mert nehezen képzelhető el egy-egy zárt írói hagyatéék együtttartása, ha az egyes kéziratokat különböző intézmények őrzik.

Sajnálatos módon tovább nem fejlődő intézményünk az igen jelentős anyagot őrző Egyetemi Könyvtár kéziratára, amely anyagi lehetőségek hiányában nem tudja teljesíteni sajátos feladatát: professzorai hagyatékának és általános érdekű tudománytörténeti kéziratoknak gyűjtését.

Nálunk tehát általánosságban az a helyzet, hogy egyes írói hagyatékok megtalálhatók ugyan egy intézményen belül, de az esetek többségében egy-egy író kéziratei szétszórtan, különböző helyeken vannak Így pl. JÓZSEF Attila-kéziratokat őriz a Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár kéziratára, a Petőfi Irodalmi Múzeum, de vidéki intézményekben, így pl. Makón is vannak JÓZSEF Attila-kéziratok. A proveniencia elvével szemben e mellett a megoldás mellett is lehet érveket felhozni, így elsősorban azt, hogy a helyi vonatkozású kéziratoknak az illető hely kultúrtörténete szempontjából van jelentőségük, és így pl. JÓZSEF Attila makói éveivel összefüggő kéziratoknak van bizonyos létjogosultságuk Makón, részben a kutatás, részben helytörténeti vonatkozások miatt.

A fejlődés tehát nálunk ezen a téren nem irodalmi levéltárak létesítése felé mutat, kéziratárainkban viszont megvan a törekvés arra, hogy a költők, írók hagyatékát személyek szerint együtt tartsák, ha nem is a szerint a rendszer szerint, ahogyan ezt a külföldi példáknál ismertettük. Az Akadémiai Könyvtár kéziratárában ugyanis például a régi és teljesen elavult szakrendszer felszámolásával a numerus currens számozást vezették be,¹¹ és ezen belül az írói hagyatékok a beérkezés sorrendjében kapnak helyet. A Petőfi Irodalmi Múzeum személyek szerint csoportosítja anyagát, de a már ismertett okokból teljességre nem törekedhet. A Széchényi Könyvtár kéziratárában is vannak már régebbi idő óta proveniencia szerint együtt tartott kéziratgyűjtemények (PULSZKY, THALLÓCZY, BABITS stb), egyébként pedig a leltári napló alapján a múlt század végéig visszamenőleg minden egy forrásból származó anyag rekonstruálható.

A feldolgozás terén a három fenti intézmény közül egyik sem követ levéltári módszert, hanem a régi kéziratkatalogizálási szokást követi, amennyiben minden darabról részletes címfelvételt készít, egységes alapelvek szerint.

Hazai kéziratárainkról szólva nem mellőzhetjük el annak megemlítését, hogy az eddig tárgyalt intézmények — levéltár, kéziratár, irodalmi levéltár — típusai mellett hazánkban másfajta kézirat-őrző helyek is vannak, amelyeket egyszóval adattáraknak nevezhetünk. Ezeknek az intézményeknek, ill. gyűjteményeknek keletkezése arra a felismerésre vezethető vissza, hogy egy-egy tudományág forrásértékű anyaga igen

¹¹ BERLÁSZ J.: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása*. Magy. Könyvszle. 1957. 228—246. l.

sokszor nem csak nyomtatott könyvekben, hanem kéziratban maradt fenn. Mégpedig igen sokszor olyan kéziratban, amely soha nyomtatásra kerülni nem fog, de amely mégis fontos segédeszköze, forrásanyaga az illető tudományágnak. Olyan gyűjteményekre gondolunk itt, mint amilyen pl. a Nemzeti Múzeum Növénytára, amely a növénytan szempontjából érdekes kéziratokat, ezek között szaktudósok hagyatékát, levelezését őrzi, vagy mint például a Történeti Múzeum Adattára, ahol 1952-től kezdődően őrzik a régészeti ásatásokról készített jelentéseket, a helynevek betűrendjében felállítva. Ugyanitt említhetjük a Nemzeti Galéria Adattárát, amely mintegy 10 000 levelet, kéziratot és egyéb dokumentumot őriz a képzőművészek, ill. művészettörténészek hagyatékából, a személyek betűrendjében felállítva. Ide tartozik a Néprajzi Múzeum hatalmas adattára, a sárospataki Tudományos Gyűjtemények birtokában levő tájrajzi adattár stb. Ezeket a különböző tárgyú adattárakat a természetes fejlődés hozta létre szükségszerűen, és minden olyan törekvés, amely ezeket akár levéltárba, akár kéziratárba utalná, erőltetett és elhibázott volna. Ezek ott vannak a legmegfelelőbb helyen, ahol keletkeztek és legjobban ott tudják szolgálni a maguk szaktudományát, ahol vannak. Szervesen hozzátartoznak a maguk tudományágához és továbbfejlesztésük is leginkább azokon az intézményeken belül van biztosítva, amelyek mellett keletkeztek.

Ha elfogadjuk azt az alaptételt, hogy minden fajta kéziratban maradt anyagot abban az intézményben kell őrizni, amelyhez tárgyánál fogva tartozik, akkor a kéziratban maradt anyagot lehetőleg tervszerűen is oda kell irányítani, ahová tárgy szerint tartozik. Kell azonban lennie egy olyan központi szervnek, amely nyilvántartja az összes kéziratlelőhelyeket és felállítja a kéziratok központi katalógusát. Erre a feladatra, mint nemzeti könyvtár, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár hivatott. A kéziratok központi katalógusa áthidalja mindazokat a nehézségeket, amelyekről már szóltunk: a kéziratlelőhelyek nyilvántartásán keresztül tájékozódik és tájékoztató szolgálatot lát el az egyes kéziratgyűjtemények általános jellegét illetően, de az általános tájékoztatáson túl kiépíti — különösen irodalmi vonatkozásban — a kéziratban maradt anyag részletes szerzői katalógusát is. A központi katalógusnak természetesen ki kell terjednie a külföldi kéziratgyűjtemények magyar és magyar vonatkozású anyagára is.¹² Így általános tájékoztató szolgálatot láthat el tudományos vonalon és képes a kéziratban maradt anyagokat tervszerűen a megfelelő őrzőhelyre irányítani.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkájáról. A művészettörténeti dokumentációs kutatás 1951-ben indult meg a Művészettörténeti Dokumentációs Központ (akkor még Magyar Művészettörténeti Munkaközösség) alakulásakor. Konkrét feladata volt a magyar művészet történetének tudományos, új adatokra épülő, lehetőleg teljességre törekvő feldolgozása. Ennek érdekében az intézmény megindított egy nagyarányú levéltári és könyvtári kutatómunkát. A felszínre kerülő — a területen folyó egyéb részletkutatást is érintő — adatok publikálása érdekében már egyéves működés után tanulmánykötet-sorozatot indított. (*Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951, 1952, 1953.*)

A hároméves gyakorlat, az addig elért eredmények (VÉGVÁRI Lajos: *A szolnoki Művésztelep története*, RAJNAI Miklós: *Színyei, Munkácsy Mihály válogatott levelei*, BALOGH Jolán: *Bakócz kápolna* c. könyveknek adatgyűjtési munkálatai) bebizonyították,

¹² CSAPODINÉ GÁRDONYI K.: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája*. Magyar Könyvszle. 1957. 282—286. l.

hogy az intézmény léte elsőrendűen fontos a művészettudomány számára, és bebizonyította azt is, hogy az intézmény olyan lényeges egyéb munkát is elvégez, amelyekre a múzeumokban nem adódik lehetőség. Ezért 1953 decemberében a népművelési miniszter a Munkaközösséget Művészettörténeti Intézetté (néhány hónap múlva névmódosítással Művészettörténeti Dokumentációs Központtá) nyilvánította.

A Központ a következő — minden művészettörténeti intézményt és rokon intézményt érintő és érdeklő — feladatokat látja el.

1. *Levéltári forrásanyag gyűjtése.* A munka célja a levéltárakban elfekvő, eddig nem ismert művészettörténeti anyag felkutatása. A feladatot eddig saját, konkrét témájához kötötten egy-egy kutató végezte. Most a kutatás intézményessé vált, és így lehetőség adódott a) az eddig szétszórt egyedi kutatásokból származó párhuzamosság megszüntetésére; b) a művészettörténeti levéltári kutatómunka szempontjainak bővítésére, gazdagítására. Ugyanis a Központnál nem kizárólag adatkutatásra szorítkozik ez a munka, hanem historikusabban, a történelmi helyzetet, a kor irányító eszméit is keresi a levéltári anyagban; c) ez az intézményes, sokrétű, a levéltári egység minden művészettörténeti adatára kiterjedő kutatómunka lehetővé teszi tudományágunk szempontjából oly hézagpótlóan fontos forráskiadványok megindítását.

Levéltári gyűjtésünk módszerének lényege, hogy a felkutatott anyagot — amelyet vagy kivonatolva vagy mikrofelvétellel teljességében — eredeti elhelyezésével azonos elrendezésben nyújtunk a kutatóknak. Ezért a gyűjtés levéltári egységeket dolgoz fel. A feldolgozás sorrendjét a tudományterület igényei határozzák meg. Tehát annak ellenére, hogy nem témák szerint gyűjtjük az anyagot, az adatgyűjtés mégis, a lehetőségekhez mérten kapcsolódik a szakma igényeihez.

Jelentősebb felkutatott levéltári egységeink: O. L. Mohács előtti gyűjteménybe sorolt, hozzávetőleg 30 családi levéltár anyaga. O. L. fénykép gyűjtemény, Vatikáni lt: Rationes Collectoriae anyagából. O. L. Kincstári lt: Urbaria et conscriptiones. O. L. Helytartótanácsi lt. Acta Cassae Parrochorum. O. L. ESZTERHÁZI család budapesti hitbizományi lt: O. L. Gyűjtemények: ERNSZT-gyűjtemény. O. L. Miniszterelnökségi iratok. O. L. VKM művészeti ügyosztálya. O. L. Nádori Levéltár. O. L. Országos Képzőművészeti Társulat (ezt az utóbbi anyagot ömlesztett állapotból a Központ rendezte egységgé, és adta át az Országos Levéltárnak). A Központ tulajdonába került KAPOSÍ János hagyatéka stb.

2. *Okmánytári és bibliográfiai kutatás.* A levéltári kutatástól különbözik a már publikált levéltári anyag — okmánytári — gyűjtésének módszere. Itt az adatanyag elrendezése a legáltalánosabb témák szerint (topográfia, művésznevek stb.) történik. Ugyanez a módszer vonatkozik a hirlaptári és könyvtári anyag feldolgozására is.

3. *Tudománytörténeti kutatások.* A Központ a területen elfoglalt centrális helyzeténél fogva feladatának tartja a művészettudomány és műkritika történetére vonatkozó adatgyűjtést. Intézményesen, szervezeten a Központ indította el először az erre vonatkozó kutatásokat. A munka még kezdő stádiumban van. Elsőrendű feladatnak tartjuk e tekintetben a nagy kézirat-hagyatékok felkutatását és feldolgozását. Ezzel kettős feladatot teljesít a Központ: a) a kéziratárakban elfekvő hagyatékokból eddig ismeretlen, művészettörténetészeink még nem publikált kutatásait hozza felszínre; b) tudósaink munkásságának ismertetésével, azok működésének monografikus feldolgozásához ad adatot. — E tudománytörténeti kutatások végső célja: összeállítani a magyar művészettudomány és műkritika történetét.

4. *Lexikális munkálatok.* A Központ birtokába került 1956 szeptemberében SZENTIVÁNYI Gyula lexikális hagyatéka. Ezt a kutatást sok évtizeden át SZENTIVÁNYI egyedül végezte, komoly tudományos adósságát pótolva a művészettörténeti kutatásnak. Azonban természetes, hogy ilyen nagyarányú munkánál egyedül sem teljességre,

sem a lexikoni munkához szükséges precizításra hibátlanul nem törekedhetett. A Központ, kiindulásnak véve a hagyatékot, megkezdte a *Magyar Művészek Lexikona* gyűjtési és szerkesztési munkálatait. A Lexikon terv szerint tíz kötetes lesz, felőlel hozzávetőleg 50 ezer művésznevet. A tíz kötet megjelenésével (ami előreláthatólag a 60-as évek végére várható) a munkálatok nem állnak meg, hanem időszakonként az új irodalmat és a felmerülő új művészneveket felőlelő pótkötetek jelennek meg.

5. *A felszabadulás utáni magyar művészetre vonatkozó kutatás.* Célja, hogy jelen művészetiünk átalakulását figyelemmel kísérje, az eseményekről, az elért eredményekről, fejlődésről az utókor számára minden lehetséges adatot megőrizzen. A kutatás kiterjed az idevonatkozó levéltári, irattári anyag feldolgozására, bibliográfiai adagyűjtésre, kiállítások dokumentációjára, művésztelepek múltjának és jelenének vizsgálatára stb. Beszélgetéseket folytatunk művészekkel, művészeti írókkal, akik a művészetről és a jelen fejlődés problémáiról alkotott véleményeiket mondják el. Naplók, emlékiratok, levelezések gazdagítják az anyagot. Dokumentációt készítünk az állami és társadalmi szervek művészetpolitikájáról, mecénási tevékenységéről. Állandó an gazdagodó fotoanyag egészíti ki a kutatást. E területen a munka iránya nem előre megszabott, hanem változik, gazdagodik a gyakorlat által felvetett lehetőségekkel.

6. *Nyilvántartási munkálatok.* Megkezdtük az állami, társadalmi és magántulajdonban lévő művészettörténeti dokumentáció nyilvántartását. Ez a dokumentáció — elsősorban a magántulajdonban lévő — a tudományos kutatás számára eddig majdnem teljesen elveszett. Bár a bejelentési kötelezettség — a műtárgy nyilvántartásához hasonlóan — a dokumentációs jellegű gyűjteményekre nem vonatkozik, mégis ért el eredményeket az eddigi gyűjtés.

A Központ létrehozásával államunk a terület régi problémáját oldotta meg. Lehetővé vált, hogy a szétszórtan — különböző intézményeknél vagy egyedeknél — folyó kutatás mellett egy központi szerv biztosítsa a művészettörténeti munka koordinálását és tervszerűsítését. Lehetővé vált, hogy a művészettörténeti kutatás, most már intézményesen is, ne csupán a muzeológia területére szorítkozzék, hanem tudományágunk egyéb problémáit is felőlelje.

A Központ munkássága nemzetközileg is jelentős. Mind több azoknak a külföldi intézményeknek a száma, amelyek akár módszertani, akár kutatási problémáik megoldásához a Központtól kérnek segítséget.

A Központnak elsőrendű feladata összegyűjtött anyagának mielőbbi publikálása. Ezt szolgálja a folyamatosan megjelenő évkönyv (*Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1954—55*, sajtó alatt az *1956—58.* évi kötet). Terveink szerint jövőre megindítunk egy forráskiadvány sorozatot, amelynek első száma a Tanácsköztársaság képzőművészettel kapcsolatos intézkedéseire és eseményeire vonatkozó levéltári anyagot tartalmazza. A további füzetek publikálni fogják a Központ tulajdonában lévő emlékiratokat, önéletrajzokat, naplókat, a nyilvántartásba vett dokumentációs anyagot stb.

DÁVID KATALIN